Kopargaon Taluka Education Society's

K. J. Somaiya College of Arts, Commerce and Science, Kopargaon

CRITERION- 3

RESEARCH, INNOVATION AND EXTENSION

Key Indicator- 3.3: Research Publications and Awards

3.3.2: QnM: Number of books and chapters in edited volumes / books and paper published and papers published in national / international conference proceeding per teacher during last five years.

DVV clarification

Number of books and chapters in edited volumes / books and papers published in national international conference

2018-19

कोपरगाव तालुक्यातील सहकार चळवळ

डॉ. कान्हू गिरमकर

Scanned with CamScanner

कोपरगाव तालुक्यातील सहकार चळवळ । डॉ. कान्हू लक्ष्मण गिरमकर

Kopargaon Talukayatil Sahakar Chalval | Dr. Kanhu Laxman Giramkar

◆

© डॉ. कान्हू लक्ष्मण गिरमकर

इतिहास विभाग प्रमुख, के. जे. सोमय्या
महाविद्यालय कोपरगाव, ता. कोपरगाव,
जि. अहमदनगर, पिन : ४२३६०१

◆

प्रकाशक व मुद्रक । सनय प्रकाशन
शुभम विश्व, मोगरा- बी.१४, आनंदवाडी,
नारायणगाव, ता. जुन्नर, जि. पुणे-४१०५०४.
मो.९८६०४२९१३४, ९९६०६१७३०६
Email- sanayprakashan@gmail.com

◆

जागतिक वितरक । www.sanaybooks.com

◆

मुखपृष्ठ मांडणी । कलामंदिर । ओंकार खैरे
अक्षरजुळणी । सनय संगणक विभाग
मुद्रणस्थळ । दीपक प्रिंटर्स । पुणे

◆

साहित्यप्रकार । ऐतिहासिक
प्रथमावृत्ती । ०३ जानेवारी २०१९

◆

ISBN : 978-93-833369-13-3

◆

पृष्ठसंख्या । ११२
स्वागतमूल्य । १००/- (शंभर रुपये फक्त)

अनुक्रम

*	मनोगत	। सात
०१.	विषय प्रवेश	। ०१
०२.	सहकार चळवळ : संकल्पना व स्वरूप	। १४
०३.	महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ	। ४२
०४.	अहमदनगर जिल्ह्यातील सहकार चळवळ	। ४९
०५.	कोपरगावः सहकार चळवळ	। ५९
०६.	सहकार महर्षी	। ७९

♦♦

Scanned with CamScanner

डॉ. कान्हू गिरमकर

डॉ. कान्हू लक्ष्मण गिरमकर, इतिहासविभाग प्रमुख, कोपरगाव तालुका एज्युकेशन सोसायटीचे, के. बी. रोहमारे कनिष्ठ महाविद्यालय व के. जे. सोमय्या वरीष्ठ महाविद्यालय कोपरगाव, ता. कोपरगाव, जि. अहमदनगर.

शैक्षणिक अनुभव ३० वर्षे, विविध संशोधनपर त्रैमासिकांमध्ये २५ पेक्षा जास्त शोधनिबंध प्रकाशित, विविध राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्र, परिषदांमध्ये साधन व्यक्ती, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ इतिहास अभ्यास मंडळ सदस्य, विद्यापीठ अधिसभा सदस्य. कोपरगाव परिसराचा आर्थिक, स्थानिक इतिहास या ठिकाणावर टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे येथून पीएच्.डी. (विद्यावाचस्पती) पदवी प्राप्त. विद्यापीठ अनुदान आयोग व सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ पुणे यांचे आर्थिक अनुदानातून दोन संशोधन प्रकल्प पूर्ण. त्याचप्रमाणे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठीय व महाविद्यालयीन अध्यापक संघटना (स्पुक्टो) च्या विविध पदांवर मागील ३० वर्षांपासून लोकाभिमुख कार्य.

सनय प्रकाशन

SANAY PRAKASHAN
Creation | Publication | Promotion | Distribution
www.sanaybooks.com / Mob. 9860429134

ISBN 978-93-83369-13-3
9 789383 369133
किंमत १५० रूपये

QR कोड स्कॅन करावा.

Scanned with CamScanner

हुतात्मा राजगुरु शिक्षण प्रसारक मंडळ, राजगुरूनगर

रत्नाई महाविद्यालय

शासकीय विश्रामगृहाशेजारी, पुणे -नाशिक महामार्ग, राजगुरूनगर,
ता.खेड, जि.पुणे - ४१०५०५.

॥ जीवनाय ज्ञानं वरम् ॥

आयोजित

दोन दिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्र

उच्च शिक्षण : संधी आणि आव्हाने

(दि. ११ व १२ फेब्रुवारी २०१९)

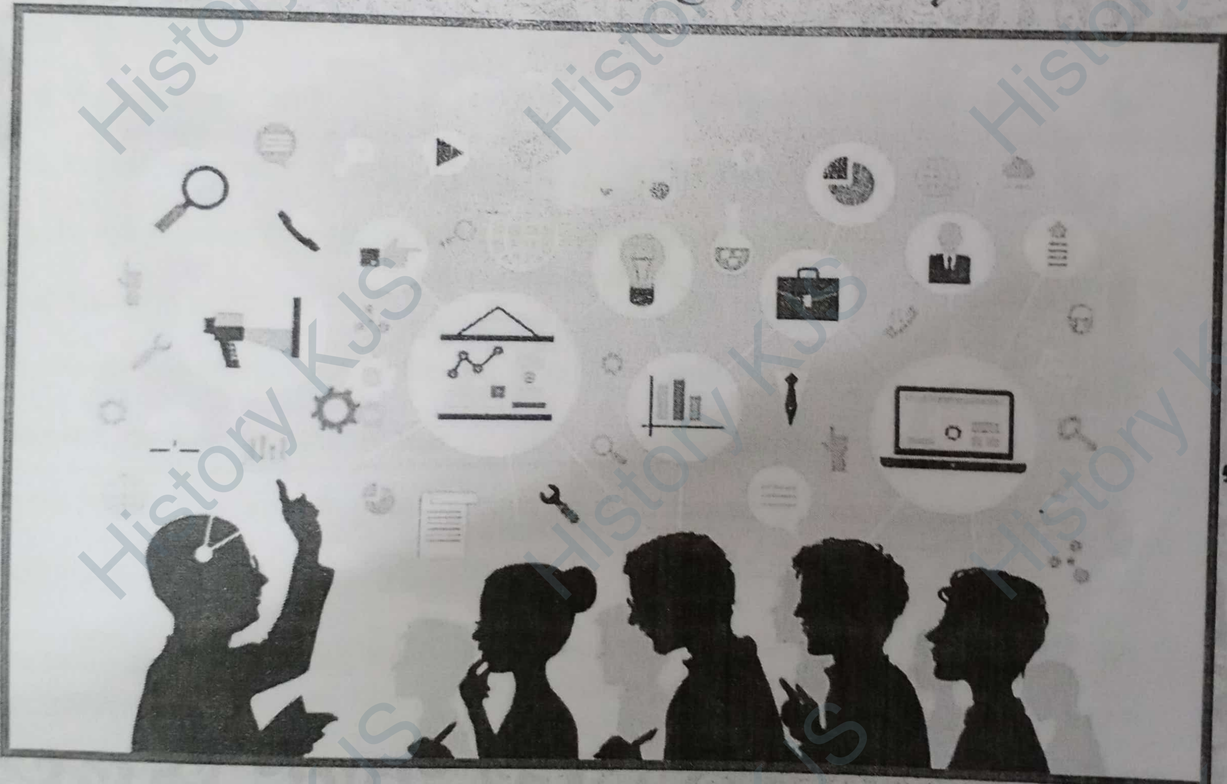

प्र. प्राचार्य : डॉ. सुनिल दा. पवार

■ संपादक ■

प्रा. किशोर भागवत, प्रा. संजय गायकवाड
प्रा. किरण गाढवे, प्रा. संतोष सुतार

Scanned by CamScanner

History KJS

रत्नाई महाविद्यालय
राजगुरूनगर, ता. खेड, जि. पुणे.

❖

आयोजित
राज्यस्तरीय चर्चासत्र
उच्च शिक्षण : संधी आव्हाने

❖

प्र. प्राचार्य
डॉ. सुनिल दादाराम पवार

❖

संपादक
प्रा. किशोर रघुनाथ भागवत
प्रा. संजय संभाजीराव गायकवाड
प्रा. किरण रामदास गाढवे
प्रा. संतोष प्रल्हाद सुतार

Printing :
Shubhangi Enterprises, Pune.

Note: The Board of Editors not be agree with the thoughts presented by individual author/writer in seminar proceedings. The concerning writer will be responsible in the case of authenticity of his/her paper and all the rights are reserved by the publication.

Published By : Kavyadeep Prakashan

ISBN NO. : 978-81-929719-0-8

Scanned by CamScanner

अनुक्रमणिका

१) उच्च शिक्षणाद्वारे सक्षमीकरण — डॉ. एस. के. ढगे ९

२) विना अनुदानित धोरण आणि शिक्षण व्यवस्था — डॉ. श्रीकांत एम. फुलसुंदर १३

३) भारतातील उच्च शिक्षण व्यवस्थेची सद्यस्थिती व आव्हाने — डॉ. सुनिल दादाराम पवार १७

४) उच्चशिक्षणात मराठी विषयाचे स्थान — डॉ. संजय शिंदे २०

५) भारतीय शिक्षणप्रणाली समोरील नवे प्रवाह आणि आव्हाने — डॉ. आबा आण्णा जगदाळे २३

६) उच्च शिक्षण: सद्यस्थिती, भवितव्य आणि आव्हाने — डॉ. सारिका आबा जगदाळे २८

७) उच्च शिक्षणाची आव्हाने — प्रा. सचिन नागोराव कसबे ३२

८) भाषा अध्यापकांची उच्च शिक्षणातील भूमिका — प्रा. चंद्रशेखर सुरेश घुगे ३४

९) उच्च शिक्षणाची आजची स्थिती — प्रा. सवाईशिक्रे बी. जी., प्रा. डोके एन. के. ३५

१०) उच्च शिक्षणात अध्यापकांच्या प्रशिक्षणाची आवश्यकता — प्रा. सदाफळ एन.पी. ४०

११) भारतीय उच्च शिक्षणाची पार्श्वभूमी, दशा आणि दिशा — प्रा. वाय. पी. शिंदे ४२

१२) उच्च शिक्षणातील आदिवासींची स्थिती — प्रा. महेश दामू रानवडे ४५

१३) भारतीय उच्च शिक्षणातील विकास आणि शिक्षकाची भूमिका — प्रा. पावरा सिलदार तुडका ४८

१४) भारतातील उच्च शिक्षण वास्तव आणि दिशा — प्रा. भांबुरे ज्ञानेश्वर गोविंद ५१

१५) राष्ट्रीय विकासात उच्च शिक्षणाची भूमिका — प्रा. आडवळे एन. बी. ५५

१६) उच्च शिक्षण – शिक्षकाची भूमिका — प्रा. गोगावले एच. जे. ५८

१७) उच्च शिक्षण आणि नीतिमूल्य — सहा. प्रा गटकळ उर्मिला नितीन ६१

१८) माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान : वापर व उपयुक्तता — प्रा. मुळूक अनिता ज्ञानेश्वर............... ६४

१९) भारतीय उच्च शिक्षण : दशा व दिशा — प्रा. किरण रामदास गाढवे ६६

२०) भारतीय उच्च शिक्षण व्यवस्था : एक ऐतिहासिक आढावा — प्रा. भागवत किशोर रघुनाथ ७०

२१) उच्च शिक्षणातील बहुजन समाज — प्रा. गायकवाड एस.एस. ७३

Scanned by CamScanner

भारतीय उच्च शिक्षणाची पार्श्वभूमी, दशा आणि दिशा

प्रा. वाय. पी. शिंदे
सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास विभाग,
के. जे. सोमैया महाविद्यालय, कोपरगाव.
Email- shindeyogesh0501@gmail.com

प्रस्तावना : भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर भारतात लोकशाही व्यवस्थेस सुरुवात झाली. स्वातंत्र्यानंतरची ही लोकशाही व्यवस्था परिणामकारक राबविण्यासाठी समजातील सर्वच स्तरातील सर्व सामान्य घटकास शिक्षणाचे द्वार खुले करणे ही एक आवश्यक बाब होती. त्याच बाबतीत विचार केला असता असे दिसते की, स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात विद्यापीठांच्या संख्येत वाढ करण्यात आली. तसेच या विद्यापीठांशी संलग्न असणाऱ्या महाविद्यालयांच्या संख्येत देखील वाढ करण्यात आली. विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या अहवालानुसार सन १९९९-२००० पर्यंत संपूर्ण देशात एकूण २५६ विद्यापीठे अस्तित्वात होती व विद्यापीठांशी संलग्न महाविद्यालयांची संख्या जवळजवळ १२,००० इतकी होती. या काळात स्वायत्त महाविद्यालयांची संख्या देखील ११० पर्यंत जाऊन पोहचली. विद्यापीठांच्या या वाढत्या संख्येबरोबरच प्राध्यापक आणि विद्यार्थ्यांची संख्या देखील मोठ्या प्रमाणावर वाढली. भारतीय उच्च शिक्षणाची पार्श्वभूमी तसेच भारतातील उच्च शिक्षणाची दशा आणि दिशा या घटकाचा आढावा या लेखातून आपण घेऊया.

उच्च शिक्षणाची पार्श्वभूमी अभ्यासताना असे दिसते की, इ.स.पूर्व सुमारे २५०० पासून भारतातील शैक्षणिक परंपरा सुरू होती असे लक्षात येते. तक्षशिला विद्यापीठ हे भारतातील पहिले विद्यापीठ मानले जाते. ऐतिहासिक पुराव्यांचा आधार घेतला असता इ.स.पूर्व ६०० ते १०० या काळात अयोध्या, मदुराई, अवंतिका, गुणशिला, उज्जैन, पाटलीपुत्र येथे शैक्षणिक विद्यापीठे अस्तित्वात होती. आधुनिक शिक्षणाच्या बाबतीत विचार करता इ.स. १८१३ च्या चार्टर ॲक्टद्वारे भारतीयांना औपचारिक शिक्षण देण्याची जबाबदारी ब्रिटिश पार्लमेंटने ईस्ट इंडिया कंपनी सरकारकडे दिली. पुढे सन १८१७ मध्ये बंगालमध्ये देशातील पहिली इंग्रजी शाळा सुरू करण्यात आली. सन १८२१ मध्ये पुणे येथे संस्कृत पाठशाळा सुरू झाली व तिचेच रूपांतर पुढे डेक्कन कॉलेजमध्ये झाले. आधुनिक कालखंडाचा विचार केल्यास लॉर्ड मॅकोले यांनी देखील सन १८३५ ला कंपनी सरकारला अहवाल सादर करून असा आग्रह धरला की, भारतीय लोकांना पाश्चात्य शिक्षण दिले जावे. महाराष्ट्रातील थोर समाजसुधारक महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी सन १८४८ मध्ये देशातील पहिली प्राथमिक शाळा सुरू करून भारतातील शैक्षणिक क्रांतीची सुरुवात केली. पुढील काळात १८५५ साली मुंबई, मद्रास, बंगाल या प्रांतात शिक्षण खात्यांची स्थापना केली गेली. सन १८५७ ला मुंबई, मद्रास, कलकत्ता या ठिकाणी विद्यापीठे स्थापन करण्यात आली. शिक्षणाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी लक्षात घेता १८८२ चा हंटर आयोग, सन १९०६ सालच्या कलकत्ता अधिवेशनात राष्ट्रीय शिक्षणाबाबतकॉंग्रेस नेत्यांनी घेतलेली भूमिका, सन १९१६ मध्ये महर्षि कर्वे यांनी पुणे येथे महिलांसाठी स्थापन केलेले स्वतंत्र विद्यापीठ, तसेच १९३७ मध्ये डॉ. झाकीर हुसेन यांच्या अध्यक्षतेखाली भारतीय शिक्षण व्यवस्थेचा अभ्यास करण्यासाठी नेमण्यात आलेली वर्धा समिती, दुसऱ्या महायुद्धानंतर १९४४ मध्ये सर सार्जंट यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेली युद्धोत्तर शैक्षणिक पुर्नरचना समिती, सन १९४८ मध्ये डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापित झालेली विद्यापीठ शिक्षण आयोग समिती व याच समितीच्या शिफारसीनुसार १९५२ ला स्थापन झालेला विद्यापीठ अनुदान आयोग आणि नोव्हेंबर १९५६ त्याला मिळालेला वैधानिक दर्जा. ही सर्व भारतीय उच्च शिक्षणाची पार्श्वभूमी मानली जाते.

Scanned by CamScanner

आपल्या देशात उच्च शिक्षणास जरी सरकारने प्राधान्य दिले असले तरी देखील भारतात या क्षेत्रात असणारे प्रमाण नगण्य आहे ही वस्तुस्थिति आहे. भारतासारख्या देशात शिक्षण ही केंद्र सरकार आणि राज्य सरकार या दोघांची सामाईक जबाबदारी आहे. सन १९७६ च्या ४२ व्या घटना दुरूस्तीनंतर शिक्षणाचा समावेश सामाईक सूचित करण्यात आला आहे. भारतातील उच्च शिक्षणासाठी जो निधी खर्च केला जातो त्याची जबाबदारी बऱ्यापैकी सरकारनेच उचलली आहे. उच्च शिक्षणावर होणारा खर्च हा एक दीर्घकालीन गुंतवणूक मानली जाते. उच्च शिक्षणासाठी लागणाऱ्या निधी [illegible]साठी विद्यापीठ अनुदान आयोगाने न्यायमूर्ती के. पुन्नय्या यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमली होती. उच्च शिक्षणातील सुधारणा कार्यक्रमात खाजगी विद्यापीठांच्या स्थापनेबाबतचे विधेयक १९९५ साली संसदेत मांडण्यात आले; परंतु आजतागायत ते संमत झालेले नाही.

स्वातंत्र्योत्तर काळात शिक्षण क्षेत्रात अनेक बदल होत गेले व शिक्षणाचा विस्तार मोठ्या प्रमाणात वाढला. परिणामी उच्च शिक्षणाची व्याप्ती देखील वाढत गेली. सुरुवातीच्या काळात आपण गुणवत्तेकडे लक्ष दिले नाही, उच्च शिक्षणाच्या गुणवत्तेकडे लक्ष देणे ही एक आवश्यकता वाटू लागली आणि याच आवश्यकतेकडे पुढे कोठारी आयोगाने आपले लक्ष वेधले. देशात उच्च शिक्षणाचा मोठ्या प्रमाणावर विस्तार झाला आहे असे जरी आपणास वाटत असले तरी देखील त्याचे प्रमाण अतिशय नगण्य म्हणजे फक्त ८% इतके आहे. दुसऱ्या बाजूला विकसित देशांच्या बाबतीत या टक्केवारीचा विचार केला असता हे प्रमाण २५ ते ३०% इतके आहे. उच्च शिक्षणाच्या संख्यात्मक विस्ताराला आपल्या देशात यापुढे बराच वाव आहे पण संख्यात्मक वाढीबरोबरच त्याच्या गुणात्मक वाढीकडे देखील लक्ष देणे ही एक अत्यावश्यक बाब आहे. इतर विकसनशील देशांच्या बाबतीत विचार करता या देशातील राष्ट्रीय उत्पन्नाचा एकूण ६% भाग हा शिक्षणासाठी खर्च केला जातो. आपण तेवढा पैसा खर्च करू शकत नाही.

संशोधनाच्या माध्यमातून ज्ञान निर्मिती आणि अध्यापनाच्या माध्यमातून ज्ञान संक्रमण ही उच्च शिक्षणाची दोन प्रमुख उद्दिष्टे राहिलेली आहेत. महाविद्यालये ज्ञान संक्रमण या उद्दिष्टाकडे अधिक लक्ष देतात, संशोधनाकडे त्यांचे फार लक्ष नसते. विद्यापीठांमध्ये ज्ञानसंक्रमण व ज्ञान निर्मिती या दोनही उद्दिष्टांवर भर दिला जातो. खरे तर सामान्य शिक्षणावरच आपला अधिक भर होता; परंतु कोठारी आयोगाने मात्र याकडे लक्ष वेधले. मानवी संसाधनांच्या विकासातूनच देशाचा भौतिक व सामाजिक विकास होत असतो याकडे कोठारी आयोगाने आपले लक्ष वेधले. कोठारी आयोगाने ज्ञानविश्व आणि अनुभवविश्व या दोन्ही विश्वांना जोडण्याचा विचार मांडलेला आहे. ज्या त्या कार्यक्षेत्रातील अनुभवी व्यक्तींना अध्यापनाच्या कार्यात सहभागी करून घेतले पाहिजे. जसे की, बँकिंग विषयावर व्याख्यान आयोजित केले तर एखाद्या विषय प्राध्यापकाऐवजी बँक मॅनेजरने दिलेले व्याख्यान हे प्रभावी ठरेल. त्यामुळे प्रत्यक्ष अनुभव असलेल्या तज्ज्ञ व्यक्तींना आग्रहाने काही तास द्यायला हवेत. अभ्यासक्रमाच्या पुनर्रचनेसंदर्भात देखील अशा अनुभवी-तज्ज्ञ लोकांचे मार्गदर्शन मोलाचे ठरेल.

देशाला स्वातंत्र्य मिळून एवढी वर्षे उलटून गेली तरी शिक्षणाच्या संख्यात्मक आणि गुणात्मक विस्तारासाठी आता पर्यंत अनेक वेगवेगळे आयोग, समित्या नेमल्या गेल्या; परंतु तरी देखील परिस्थिती अद्यापही सुधारलेली नाही. उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात भारतात फार मोठ्या प्रमाणात प्रादेशिक असमतोल दिसून येतो. केरळ, गोवा, महाराष्ट्र यांसारख्या राज्यात उच्च शिक्षणातील सकल नोंदणीचे प्रमाण सर्वाधिक आहे. तर ओरिसा, बिहार, झारखंड सारख्या राज्यांत हे प्रमाण कमी आहे. जपान सारख्या राष्ट्राची जी झपाट्याने प्रगती झाली आहे त्यामागील रहस्य उच्च शिक्षणविषयीच्या धोरणात दडलेले आहे. याउलट सामाजिकदृष्ट्या मागासलेल्या घटकांचे उच्च शिक्षणातील प्रतिनिधित्व वाढावे यासाठी भारताने विशेष प्रयत्न केलेले दिसत नाही.

निष्कर्ष : उच्च शिक्षणाची वाटचाल उत्कृष्टतेच्या दिशेत व्हायला हवी यासाठी धाडसी नेतृत्वाची गरज आहे.

Scanned by CamScanner

महाविद्यालयाचे प्राचार्य आणि विद्यापीठाचे कुलगुरू ते नेतृत्व देऊ शकतात. महाविद्यालयाच्या प्रगतीसाठी सजगता, शैक्षणिक प्रश्नांची जाण, प्रशासकीय कौशल्ये, विद्यार्थ्यांचे प्रश्न सोडवण्याची तळमळ इत्यादी गुण प्राचार्यामध्ये असावे लागतात. प्राचार्यास कायद्याचे संरक्षण असणे गरजेचे आहे. तसेच त्यांच्या प्रशासकीय अधिकारांत देखील वाढ व्हायला हवी. प्राध्यापकांचे व संस्था चालकांचे सहकार्य व पाठिंबा ही प्राचार्यांसाठी अतिशय महत्वाची बाब आहे. तसेच विद्यार्थ्याला आपण शिक्षणव्यवस्थेचा केंद्रबिंदु व प्राध्यापकास मानबिंदु मानले पाहिजे. प्राध्यापकाच्या अस्मितेकडे दुर्लक्ष होता कामा नये. महाविद्यालायास सर्व पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देणे ही संस्थाचालकांची जबाबदारी असते. शिक्षणाची गुणवत्ता ही व्यवस्थापन, प्रशासन आणि अध्यापन या तीन गोष्टींवर अवलंबून असते आणि या तीन घटकांच्या माध्यमातून जेव्हा शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारेल तेव्हाच उच्च शिक्षणास एक वेगळे महत्त्व प्राप्त होईल.

संदर्भग्रंथ सूची :

१) डॉ. वाघमारे जनार्दन, बदलते शिक्षण: स्वरुप व समस्या, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे.
२) डॉ. बेहार सुरेश सावजी, खाजगी महाविद्यालयांचे व्यवस्थापन व प्रशासन, नचिकेत प्रकाशन.
३) महाराष्ट्रातील काही नामवंत शिक्षण तज्ञ, शिक्षण विचार, शिक्षण मंडळ, कराड.
४) प्राचार्य अभ्यंकर वा.ना., एकविसाव्या शतकासाठी शिक्षण, स्नेहवर्धन पब्लिशिंग हाउस, पुणे.
५) डॉ.जोशी अरुंधती, भारतीय शिक्षण पद्धती, स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे.
६) डॉ.धनागारेद.ना., उच्च शिक्षण-ध्येयवादाकडून बाजारपेठेकडे, लोकवाङ्मय गृह.
७) डॉ. पाटील ए.एन., प्रा.जाधव एस.पी., प्रा.पाटील आर.डी., उच्च शिक्षण प्रणालीची सद्यस्थिती, प्रशांत पब्लिकेशन.
८) डॉ. देवळाणकर शैलेंद्र भारतातील उच्च शिक्षणाची दुरावस्था, दिव्यमराठी- २० सप्टेंबर २०१३.

(पान ३४वरून) वर्गामध्ये जावून ठरलेला अध्ययन घटक संपविणे ही पारंपरिकता हद्दपार झाली पाहिजे.अध्यापन हे सिनेमा, नाटकनाहीत म्हणून विद्यार्थ्यांमध्ये प्रत्यक्ष आंतरक्रिया होणे आवश्यक आहे, अध्यापनाचे कार्य केवळ ज्ञान किंवा माहिती देणे इतके नसून अध्ययन प्रवृती, संशोधन वृत्ती विकसित करणे आहेत.उच्च शिक्षणात अध्यापनाचे कार्य करत असताना अध्यापकाकडे भाषा व्यावसायिक ज्ञान, प्रात्यक्षिक ज्ञान, तंत्रज्ञानाचा प्रत्यक्ष वापर, अभ्यासवृत्ती, व्यासंगीपणा, अध्ययन रुची वाढविण्यासाठी सतत सर्जनशील प्रयोग, दृक-श्राव्यमाध्यमांची भाषा अध्ययनात निर्मिती व उपयोग करण्याची क्षमता असली पाहिजे. आपल्या भाषेविषयीचे प्रेम जागृत ठेवून विविध भाषेतील ज्ञानविस्ताराचे आकलन, त्या-त्या भाषेतील नवनवीन घटना, वाङ्मय प्रकार,तेथील भाषेचे कार्य याविषयीची अध्ययनशीलता असणे महत्त्वाचे ठरते. भाषाही सर्व व्यवस्था मधील महत्त्वाचा दुवा आहे. उदा. उत्तम प्रशासनाचा मूलाधार भाषा आहे.अचूक माहिती, वेगवान कार्यवाही आणि संवाद कौशल्ये या सर्वांसाठी उत्तम भाषाज्ञान आवश्यक आहे. त्यामुळे विविध क्षेत्रातील भाषेचे उपयोजन करतानाचा शब्दसाठा, मांडणी, संरचना, वापर यामधील सुसूत्रता आणण्यासाठी भाषा अध्यापकाची भूमिकादिशा दर्शक ठरते. म्हणून उच्च शिक्षणात संशोधनाची पातळी उंचावून परिपूर्णतेने व परिणामकारीकतेने अध्ययन-अध्यापनाची आवश्यकता आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

१) मध्यमा: भाषा आणि भाषाव्यवहार, अशोक रा. केळकर, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे.
२) व्यावहारिक मराठी, ल.रा. नशिराबादकर, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
३) मराठीभाषेची संवाद कौशल्ये, य.च.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.
४) भाषा: स्वरूप, सामर्थ्य व सौंदर्य, डॉ. वा.के. लेले, राजहंस प्रकाशन, पुणे.

Scanned by CamScanner

Hutatma Rajguru Shikshan Prasarak Mandal's

ARTS, COMMERCE AND SCIENCE COLLEGE, DEHANE

Tal- Khed, Dist- Pune, Pin- 412 402.

Department of Commerce and Economics

Organizes

NATIONAL SEMINAR

On

"INNOVATIVE CHANGES IN BANKING AND FINANCIAL SECTOR"

Date: 15th & 16th February 2019

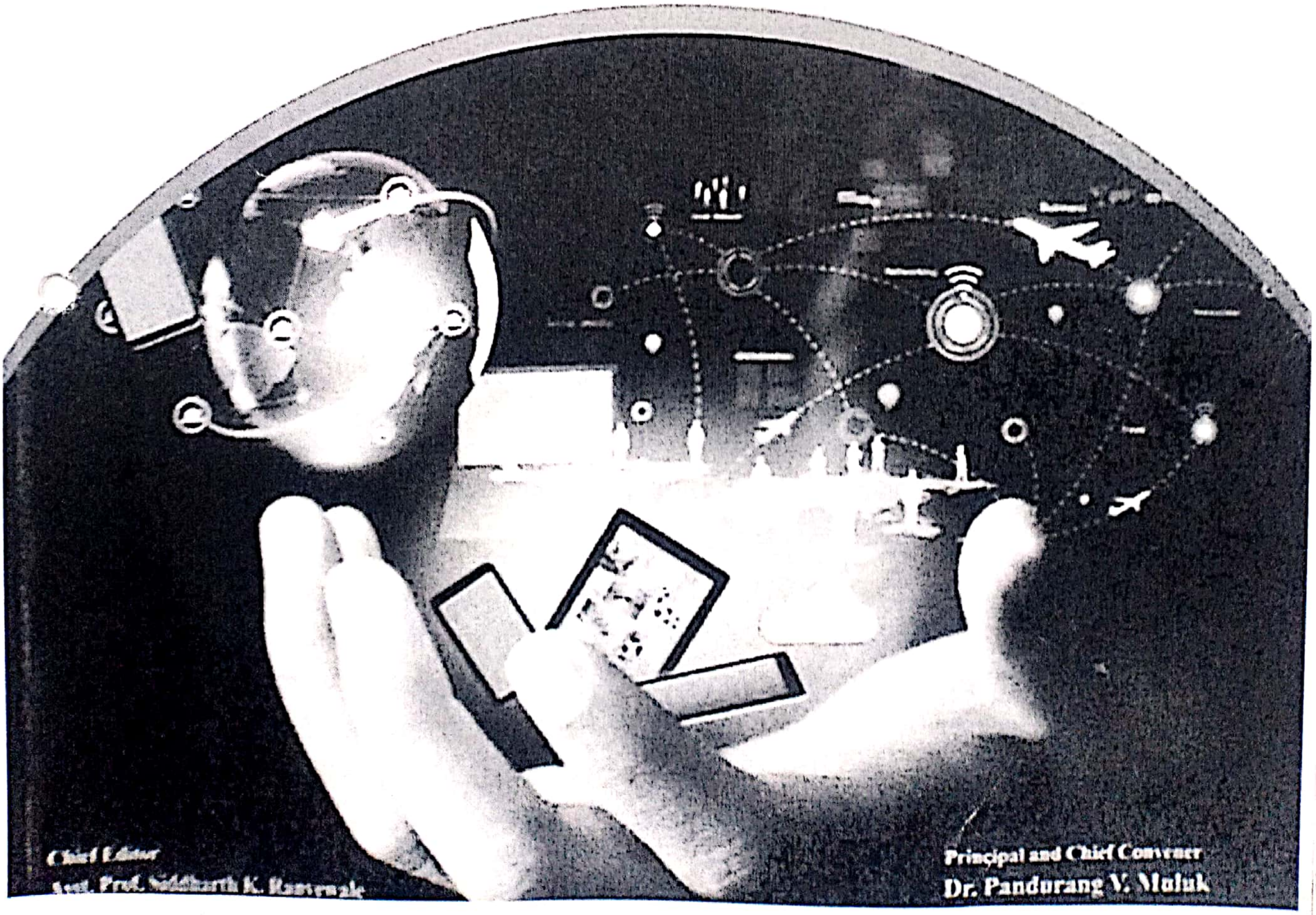

Chief Editor
Asst. Prof. Siddharth K. Ranvenale

Principal and Chief Convener
Dr. Pandurang V. Muluk

Scanned with CamScanner

- A Study of Institutional Agriculture Loan Outstanding in India — Prof. Navnath Tukaram Bhandare ... 114
- "Comparative Study of Housing Loan of HDFC Bank and ICICI Bank" — Dr. Ajinath Maruti Doke 119
- Production, Scope, Sustainability and Prospects of Cotton Textile Industry in Maharashtra — Sandip Ashok Waked 121
- Rural Employment and Rural Development Through Government Schemes in India — Dr. V. T. Pate 123
- Importance of E-Banking in Indian Economy — Prof. Shelke Ganesh Rakhmaji, Prof. Shinde Shraddha Vilas 128
- Human Resource Management in Banking Sector — Dr. Mokal P. R. 131
- Net Banking : An Overview — Prof. Mrs. A. R. Ghumatkar 133
- Concept of Mudra Yojana — Nagnnath Mane, Nilesh Pachundkar 137
- A Paper on BRICS Development — Dr. Jadhav C. D. 140
- Emerging Trends in Indian Banking Sector — Dr. Sarika Aba Jagadale 143
- Inflation and its Impact in India — Sai Vikranth .... 14[illegible]
- "E-Banking : Benefits and Challenges" — Dr. Lamdade Balasaheb Bapurao 152
- "An evaluation of the performance of BRICS Bank (NDB)" — Prof. Gholap Kiran Shivaji 156
- Indian Capital Market — Prof Arif Rajjak Sayyad 161
- नेट बँकिंग : फायदे आणि तोटे — प्रा. सिलदार तुडका पावरा १६५
- विमुद्रीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम — प्रा. डॉ. हनुमंत पोपट शिंदे........... १६८
- मुद्रा बँक योजनेच्या महाराष्ट्रातील कामगिरीचा आढावा — डॉ. शेखर सुरेश पाटील १७२
- भारतीय नाणेबाजार — प्रा. डॉ. गव्हाळे बी.व्ही. १७५
- वस्तू व सेवा करप्रणाली — शिंदे सौरभ भाउसाहेब १८०
- वस्तू व सेवाकराची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी — डॉ. सुनिल दादाराम पवार १८३
- नेट बँकिंग प्रणाली का व कशी वापरावी — प्रा. दिनेश आर. घुगे................. १८६
- भारतीय अर्थव्यवस्थेचा एक महत्त्वाचा घटक — प्रा. वाय. पी. शिंदे १८८
- लघुउद्योगाच्या परिवर्तनाचा अग्रदूत मुद्रा बँक योजना — डॉ. आबा आण्णा जगदाळे १९०
- प्राथमिक कृषी सहकारी पतसंस्थाचे ग्रामिण विकासातील योगदान — प्रा. डॉ. सचिन रमेश तोरडमल १९४
- वस्तू व सेवा करप्रणालीचा अभ्यास — गायकवाड ज्योती नानासाहेब १९७
- बँक व्यवसाय क्षेत्रातील बदलते प्रवाह — दत्तात्रय अर्जुन चव्हाण २००
- ऑनलाईन बँकिंग : गरज आणि महत्त्व — कानवडे अर्चना रामनाथ............. २०४
- थेट लाभ हस्तांतरण योजना — श्री. शेवाळे अभिजीत मधुकर २०८
- ब्रिटीशकालीन भारतीय अर्थव्यवस्था — प्रा. डी. पी. बागुल................ २११
- वस्तू व सेवा कराचे फायदे व तोटे — प्रा. श्रीमती रंजना व्ही. जाधव २१३
- बँकिंग क्षेत्राचा उगम, विकास आणि सद्यस्थिती — प्रा. रानवडे महेश दामु २१५
- चलन विरहित व्यवहार आणि आव्हाने — मुळूक अनिता ज्ञानेश्वर २१८
- मुद्रा बँक — प्रा. भांबुरे ज्ञानेश्वर गोविंद २२१

Scanned with CamScanner

ब्रिटीशकालीन भारतीय अर्थव्यवस्था

प्रा. डी. पी. बागुल
के. जे. सोमय्या कॉलेज, कोपरगांव.
मोबाईल नं. : ९५५२९४५८४१ Email id – dbagul400@gmail.com

भारतीय ग्रामीण समाज हा खेड्यामध्ये स्वावलंबी व स्वयंपूर्ण होता. परंतु ब्रिटिश सत्ता भारतात जेंव्हा आपले साम्राज्य वाढवू लागली. तेंव्हा तिचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झाला. भारतीय हस्तकला ही खूप प्रगत होती. जगभरातून भारतीय वस्तूंना मागणी मोठ्या प्रमाणात होती. ब्रिटीशांनी हे भारतीय कुटीर उद्योग कसे बंद पडतील याकडे लक्ष दिले. व या वस्तूंवर मोठा कर लावला. कार्ल मार्क्स ने भारतसंबधि काही लेख लिहून इंग्लंड च्या दुहेरी भूमिकेला स्पष्ट केले त्याच्या मते इंग्लडची भूमिका विनाशकारी व पुनर्निर्मानात्क होती. भारताची आर्थिक व सामाजिक व्यवस्था पोखरून काढायची कारण त्याशिवाय इंग्लडची प्रगति नाही. मार्क्सच्या मते इंग्लडच्या स्वार्थी धोरणामुळे भारतात स्वतंत्र असा उद्योगप्रधान मध्यम वर्ग तसेच चांगली भांडवलशाही अर्थव्यवस्था निर्माण होऊ शकली नाही.

ब्रिटिश अर्थव्यवस्थेचे सर्वात जास्त परिणाम शेतीवर झाला. कायमधारा सुधारणा, रयतवारी, महलवारी या शेतसाऱ्याच्या पद्धतीमुळे मोठा बोजा शेतकऱ्यांवर पडत असे. त्यामुळे खूप शेतकरी कर्जबाजारी झाले. भारताचा संपूर्ण व्यापार हा इंग्लडच्या धोरणानुसार चालत होता. भारतमधून जो माल इंगलड मध्ये जात असे त्यावर खूप जास्त कर लावला जात असे. इंगलड मधून भारतात जो माल विक्रीसाठी येत असे त्यावर मात्र खूप कमी कर ठेवला जात असे. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्था कमकुवत होत गेली. भारतीय मार्क्सवादी विचारवंत आर. पी . दत्त भारतीय ब्रिटिश साम्राज्यवादी अर्थव्यवस्थेचे तीन टप्पे सांगतात. वाणिज्यवादी अर्थव्यवस्था, मुक्त व्यापार भांडवलशाहीचा कालखंड, आर्थिक भांडवलशाहीचा कालखंड. भारतीय व्यापारावर ब्रिटिशांची पकड अधिक मजबूत झाली.

ब्रिटिश कंपनीने अनेक मार्गांनी भारतीय संपतीचे शोषण केले. भारतसचिव व त्याच्या अधिकाऱ्यांचे पगार भारतीय तिजोरीतून दिला जात असे. कंपनीच्या भागधारकाणा भारतीय उत्पन्नातून १८७४ पर्यंत ६ लक्ष ३० हजार पौंडस दरवर्षी दिले जात असे. ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना पेन्शन व निवृत्तीचे मिळणारे फायदे देण्यासाठी भारतीय पैशातून दिले जात असे. याशिवाय इंडिया ऑफिसचा खर्च, ब्रिटिश युद्ध कार्यालयाचा खर्च इ होते. भारत सचिव आणि भारत सरकार मोठ्या प्रमाणात माल इंग्लंडच्या बाजारपेठेतून खरेदी करत असे. भारतातून अशा प्रकारे किती संपती बाहेर गेली याविषयी वेगवेगळे अंदाज दिले जातात. जॉर्ज विनगेटेन म्हणतात, १८३५ ते १८५१ या काळात दरवर्षी ४२,२१३११ पौंड देशातून बाहेत जात होते. विलियम डिगवी १९०१ मध्ये आपला अंदाज वर्तवितो की १७५७ ते १८१५ ह्या काळात देशातून बाहेर गेलीली संपती. ५० कोटी ते १०० कोटी होती. दादाभाई नौरोजी, जी. व्ही जोशी, दिनशा वाचा, रमेशचंद्र दत्त या भारतीय अर्थतज्ञानी वेगवेगळे अंदाज व्यक्त केले होते. दादाभाई नौरोजी यांनी १८८३ ते १८९२ च्या दरम्यान ३५ कोटी ९० लक्ष पौंड संपती भारताबाहेर गेली.

दादाभाई यांनी या द्रव्य अपहरणाला वाईटतले वाईट असे म्हटले. भारताच्या दरिद्राचे हे मुख्य कारण होय. १९०५ मध्ये लीहिलेल्या एका पत्रात ते म्हणतात भारताची स्थिति अतिशय वाईट आहे. मालक आणि गुलाम

यापेक्षाही खराब व्यवस्था आहे. देशात भांडवल जमा होऊ शकले नाही व त्याचा परिणाम म्हणजे औद्योगिक विकासाच्या साधनात व गतीत वाढ झाली. औद्योगिक क्रांती न झाल्याने भारताचे उद्योगव्यवसाय वाढू शकले नाहीत. भारताची अर्थव्यवस्था शेतीवर अवलंबून राहू लागली. व परिणामी शेतीवर अधिक भार पडला. शहरातील लक्षावधि लोकसंख्या बेकार झाली व खेड्यांकडे वळली. १९ व्या शतकाच्या शेवटी भारतीय शेतीत झालेला बदल म्हणजे शेतीचे व्यापारीकरण होय. जी पिके घेतली जाऊ लागली ती बाजार पेठेमध्ये मागणी असलेली होती . त्यामुळे अन्नधान्य उत्पादन कमी होऊ लागले. शेतीकर द्यावा लागत असे तो खूप जास्त होता. अनेक शेतकऱ्यांना सावकारकडून कर्ज घेऊन कर भरावा लागत होता. पिकांचा भाव वाढला तरी त्याचा फायदा शेतकऱ्यांना होत नसे.

संदर्भ ग्रंथ :

१. चंद्र बिपीन -आझादी के बाद का भारत (१९४७-२०००) दिल्ली २००२.
२. वैद्य सुमन व कोठेकर शांता, -आधुनिक भारताचा इतिहास, नागपूर
३. शर्मा एल पी आधुनिक भारत, आग्रा
४. सरकार सुमित आधुनिक भारत, नवी दिल्ली
५. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक आधुनिक भारताचा इतिहास
६. ग्रोवर बी एल - आधुनिक भारत.
७. कोळंबे रंजन- भारतीय अर्थव्यवस्था- भगीरथ प्रकाशन

(पान २१० वरून)

६. बऱ्याच लाभार्थी कुटुंबामध्ये कुटुंबप्रमुख हा पुरूष व्यक्ती असल्यामुळे त्या अनुदानाचा लाभ हा त्या घरातील सर्वांना मिळेल याची शाश्वती देता येत नाही.

निष्कर्ष : थेट लाभ हस्तांतरण योजनेमध्ये काही त्रुटी असल्यातरी या कार्यक्रमाची योग्य अंमलबजावणी झाल्यास प्रत्येक पैसा हा योग्य लाभार्थ्यांपर्यंत पोहोचू शकतो. यासाठी हा उत्कृष्ट मार्ग आहे. या पध्दतीमुळे समाजातील दुर्बल घटकांना थेट भांडवल पुरवून त्यांना बाजारपेठेत सहभागी होण्यासाठी सक्षम करणे हेच या व्यवस्थेत अभिप्रेत आहे. या घटकांना थेट अनुदानातून भांडवल तर मिळेलच शिवाय त्या भांडवलाच्या आधारावर बाजारपेठेत सहभागी होण्यासाठी आवश्यक असलेली माहिती व त्यांना अंमलबजावणी संस्थांपर्यंत पोहोचण्याची व्यवस्था माहिती तंत्रज्ञानाच्या सुविधांमार्फत उपलब्ध असेल.

संदर्भसूची :

1. www.groupdiscussioniadeas.com/direct_benefir_transfer_dbtscheme_Pros/
2. en.wikipedia.org/wiki/Direct_Benefit_Transfer
3. yojana.gov.in (February 2013)

RESEARCH METHODOLOGY in Social Science

Chief Editor

Dr. B. H. Zaware

Editors

Prof. R. G. Kolhe | Dr. B. P. Thakur

Dr. B. D. Undre | Prof. S. M. Waghmare

Prof. S. V. Kale | Dr.Ms. P. N. Khose

PRSHANT
PUBLICATIONS

35. **Importance of Tabulation in Research Methodology** 123
- Waghmare Santosh Marutirao

36. **Research And Social Science** 126
- Gadadare Ananda Baban

37. **Challenges of Social Sciences Research** 128
- Dr. Undre Baliram Dadarao

38. **Scope of Social Science Research** 131
- Nanwate N. N.

39. **Qualitative Research Methodology in Social Sciences** 134
- Dr. Sontakke Deepak P., Dr. Ghorpade Ashok V.

40. **Ethics in Historical Research** 138
- Satbhai Ravi S.

41. **संशोधनातील आराखड्याचे महत्त्व** 140
– डॉ. तोडकर बी. डी.

42. **अर्थशास्त्रीय संशोधन व संशोधन आराखडा** 146
– कुंडगीर बी. आर.

43. **सामाजिक संशोधन : संकल्पना, स्वरूप व प्रकार** 149
– इंगोले तक्षशिला आनंदराव

44. **इतिहास संशोधन स्वरूप आणि कार्य पध्दती** 151
– शिरसाठ संदिप हरीभाऊ

45. **समाजशास्त्रीय संशोधनात गुणात्मक संशोधनाचे महत्त्व** 157
– गावित हरिदास जकू

46. **सामाजिक संशोधन आणि समाज शास्त्र एक दृष्टीक्षेप** 161
– पाऊलबुध्दे अनुराधा रामभाऊ, डॉ. कोरडे अशोक

47. **इतिहास लेखातील प्रायोगिक संशोधनाच्या भूमिकेचे परीक्षण** 164
– पाटोळे रूपाली अशोक

48. **सामाजिक शास्त्रांतील संशोधनाचे महत्व** 167
– डॉ. भागानगरे एस. डी.

49. **सामाजिक संशोधनातील वस्तूनिष्ठतेचे महत्व** 171
– डॉ. भिंगारदिवे सुरेखा

50. **संशोधन आणि सामाजिक विज्ञान** 174
– डॉ. चौधरी मोहन किसनराव

51. **सामाजिक शास्त्रातील संशोधनातील मुल्यात्मक निर्णय व मूल्यनिरपेक्षता** 177
– डॉ. बगाडे अमन

52. **समकालीन इतिहासातील संशोधनाची उपयुक्तता** 179
– शितोळे रमेश अंबऋषी

सामाजिक संशोधनातील वस्तूनिष्ठतेचे महत्व

डॉ. भिंगारदिवे सुरेखा
के.जे. सोमैया कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, मोहनीराजनगर, कोपरगांव.

प्रस्तावना :

सामाजिक शास्त्रामध्ये सामाजिक घटनांच्या संदर्भात आणि समस्या यांचे शास्त्रीय पध्दतीच्या आधारे विश्लेषणात्मक, क्रमबध्द शोध कार्य करणे म्हणजेच सामाजिक संशोधन होय. तसेच सामाजिक जीवनामधील तथ्यांचे क्रमशः निरीक्षण, वर्गीकरण आणि निर्वाचन करुन सामाजिक संबंधामध्ये सत्याचा शोध घेण्यासाठी नवीन ज्ञानप्राप्ती करणे आवश्यक आहे. सामाजिक शास्त्रामध्ये संशोधन पध्दतीला महत्वाचे स्थान आहे. संशोधन करणाऱ्या संशोधकाला संशोधन पध्दतीचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे. सामाजिक शास्त्रामध्ये सामाजिक घटनांच्या संदर्भात अध्ययन केले जाते म्हणून या शास्त्रामध्ये वस्तूनिष्ठता राखणे कठीण असते परंतु वैज्ञानिक पध्दतींचा अवलंब करुन सामाजिक घटनांचे देखील शास्त्रीयदृष्ट्या अध्ययन केले जाते.

सामाजिक संशोधनाचे उद्दिष्ट्ये :

१. सामाजिक तथ्ये/घटना शाश्वत नसतात त्यामध्ये सतत बदल होत असतो त्यामुळे नवीन घटनांबद्दल, तथ्यांबद्दल संशोधन प्राप्त करुन ज्ञान मिळविणे हा उद्देश असतो.

२. सामाजिक संशोधनात सामाजिक घटनांचा अभ्यास केला जातो. समाजाचा एक सदस्य म्हणून व्यक्तिच्या सामाजिक वर्तनाचा त्या क्रिया-प्रतिक्रयांचे अभिवृध्दीचे विविध परिस्थितीच्या संदर्भात संशोधन केले जाते.

३. सामाजिक शास्त्रामध्ये संशोधन हे नव्या तथ्यांचा शोध व जुन्या तथ्यांचे परीक्षण करणे या दोन्ही उद्देशाने केले जाते.

४. समाजशास्त्रात मानवी क्रियांमधील कार्यकरण संबंधाचा शोध घेण्यासाठी संशोधन केले जाते.

५. सामाजिक संशोधनाचा वैज्ञानिक पध्दती हा पाया आहे. सामाजिके संशोधनामध्ये निरीक्षण, तथ्यांचे संकलन, वर्गीकरण, परीक्षण इत्यादी सर्व वैज्ञानिक पायऱ्यांचा उपयोग केला जातो.

६. सामाजिक जीवन आणि विविध घटनांच्या संदर्भात सामाजिक संशोधनामुळे आपणास माहिती प्राप्त होते आणि या माहितीचा उपयोग आपल्याला व्यवहारीक जीवनात देखील होऊ शकतो.

७. सामाजिक संशोधनातील ज्ञान आपल्याला सामाजिक समस्या सोडविण्यासाठी आणि सामाजिक जीवनास अधिक प्रगतशील बनवण्यासाठी आवश्यक योजना तयार करण्यासाठी उपयोगी आहे. तसेच त्या दृष्टीने सामाजिक संशोधन व्यावहारिक उद्देशाने महत्वाचे आहे.

८. आधुनिक समाज शास्त्रामध्ये सामाजिक जीवन व त्यासंबंधीच्या समस्या या अतिशय जटिल बनल्या आहेत. त्या समस्या सोडवण्यासाठी आवश्यक ज्ञान मिळवणे गरजेचे आहे. ते ज्ञान सामाजिक संशोधनामधून प्राप्त होते. या ज्ञानाच्या मदतीने समस्या सोडवता येतात.

९. सामाजिक संशोधनातून प्राप्त केलेल्या ज्ञानामुळे सामाजिक तणाव दूर करुन सामाजिक संघटन टिकवून

ठेवण्यास मदत होते. अनेकदा सामाजिक घटना किंवा तथ्यांच्या संबंधात आपला चुकीचा समज असतो अशा गैरसमजुतीमुळे सामाजिक तणाव निर्माण होतात. उदा.जाती व्यवस्थेमुळे निर्माण होणारे तणाव.

१०. सामाजिक संशोधनामुळे विभिन्न सामाजिक घटनामंध्ये अंतर्भूत नियमांची माहिती मिळते. सामाजिक योजनासाठी लोकांचे सहकार्य मिळवण्यासाठी लोकांच्या सामाजिक भावना, विचार, इच्छा, आकांक्षा जाणून घेणे आवश्यक असते. त्याकरिता लोकांचा सहभाग कसा मिळवता येईल या संदर्भात संशोधन करुन मिळालेल्या ज्ञानाच्या आधारावर सामाजिक योजना यशस्वी करता येतात.

अशाप्रकारे सामाजिक संशोधनाची उद्दिष्टये आहेत. ती प्राप्त करणे आवश्यक आहे. सामाजिक शास्त्राचा अभ्यास हा समाज आणि समाजाशी संबंधीत घटनांचा असतो. त्यामध्ये सामाजिक घटनांचे अध्ययन केले जाते. त्यामुळे सामाजिक घटनांचे शास्त्रीय अध्ययन करताना वस्तूनिष्ठता राखणे कठीण आहे. कारण सामाजिक घटनांविषयी वस्तूनिष्ठेतेऐवजी व्यक्तीनिष्ठ विचार अधिक प्रभावी असतात.

संशोधन कर्त्याला सामाजिक संशोधन करतांना आपले विचार भावना, आदर्श, विश्वास, मूल्ये अशा गोष्टीपासून अलिप्त राहून कोणत्याही तथ्य किंवा घटनांचे ते जसे आहे त्याच स्वरुपात बघणे आणि विश्लेषण करणे म्हणजे वस्तुनिष्ठता होय. वस्तूस्थिती ही वैज्ञानिक संशोधनाची अशी स्थिती आहे की ज्यामध्ये जगातील विविध घटना किंवा तथ्यांची वास्तविकता प्रगट होते आणि आपल्या करिता सत्याचे ज्ञान शक्य होते.

सामाजिक संशोधनात वस्तूनिष्ठेतची अत्यंत आवश्यकता आहे. कारण कोणत्याही सामाजिक घटनेविषयी संशोधकांच्या मनात कधी प्रेम, जिव्हाळा, आस्था तर कधी तिरस्कार, घृणा, संताप इत्यादी भावना जागृत होतात. त्यामुळे सामाजिक संशोधनामध्ये वस्तूनिष्ठतेची आवश्यकता आहे. ती आवश्यकता पुढीलप्रमाणे स्पष्ट करता येते.

१. **समाजशास्त्राला विज्ञानाचा दर्जा प्राप्त करण्यासाठी :–** सामाजिक घटनांचे वस्तुनिष्ठ अध्ययन करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे सामाजिक संशोधन क्षेत्रात वस्तूनिष्ठता निर्माण करण्यासाठी अधिकाधिक जागृती होणे आवश्यक आहे. तसेच सामाजिक घटनांची वास्तविकता शोधण्याचा, जाणून घेण्याचा सतत प्रयत्न केला पाहिजे. त्यामुळे समाजशास्त्राला विज्ञानाचा दर्जा प्राप्त करुन घेण्यासाठी समाजशास्त्रीय अध्ययनात वस्तुनिष्ठता आणणे अतिशय आवश्यक आहे.

२. **निपक्ष निष्कर्ष प्राप्त करणे :–** संशोनाधन सार्थकता टिकवून ठेवण्यासाठी वस्तूनिष्ठतेची आवश्यकता आहे. वस्तूनिष्ठ अध्ययनाद्वारे संशोधन कर्त्याला आपले व्यक्तीगत विचार आदर्शमूल्य पूर्वग्रह यापासून स्वतंत्र राहून कोणत्याही सामाजिक घटनांच्या संदर्भात योग्य निष्कर्ष मांडणे शक्य होते.

३. **सामाजिक घटनांच्या संबंधात वास्तविक ज्ञानात वाढ :–** सामाजिक संशोधनामध्ये वस्तूनिष्ठ दृष्टिकोन ठेवून अध्ययन केले तर सामाजिक घटनांच्या संबंधातील ज्ञानात दिवसेंदिवस वाढ होते. त्या ज्ञानामुळे सामाजिक घटनांच्या संबंधात आपल्या ज्या चुकीच्या कल्पना असतात. त्या सर्व दूर होण्यास मदत होते. त्यामुळे सामाजिक घटनांच्या संबंधात वास्तविक ज्ञानाच्या वाढीसाठी वस्तूनिष्ठतेची नितांत आवश्यकता आहे.

४. **पडताळणी करणे :–** सामाजिक संशोधन हे विज्ञानाच्या कसोटीवर खरे ठरते. ज्याची आपण कधीही पुन्हा पुन्हा परीक्षण करु शकतो म्हणून संशोधन कर्त्याने व्यक्तीनिष्ठ विचारांपासून अलिप्त राहून वस्तूनिष्ठ दृष्टीकोनातून अध्ययन करणे आवश्यक आहे.

५. **नविन संशोधनाच्या शक्यतांचा शोध घेणे :–** वस्तूनिष्ठ अध्ययनामुळे नविन संशोधनांच्या शक्यतांचा शोध घेतला जातो. तेव्हा संशोधनकर्ता घटनांच्या वास्तविकतांना शोधणे व जाणून घेण्याचा प्रयत्न करतो. तेव्हा त्याला त्या घटना किंवा तथ्यांचे अनेक अस्पष्ट पैलू स्पष्ट होवू लागतात. त्यामुळे अध्ययन करण्याची प्रेरणा आपल्याला मिळते. तसेच केवळ सत्याचा शोध घेतला जात नाही तर इतरही अनेक संभाव्य सत्यांचा

विचार केला जातो व त्या संशोधनाबाबत संशोधन करण्याची प्रेरणा इतर संशोधकाला मिळते.

सारांश :-

समाज जीवनातील घटना, परिस्थिती आणि समस्या यांचे शास्त्रीय पध्दतीच्या आधारे विश्लेषणात्मक, क्रमबध्द कार्य सामाजिक संशोधनात केले जाते. सामाजिक संशोधनाचा मुख्य हेतू संशोधन करुन ज्ञान मिळवणे हा असतो. समाजातील घटनाचे संशोधन हे नव्या तथ्याचा शोध व जुन्या तथ्यांचे परीक्षण करण्याच्या उद्देशाने केले जाते. विविध घटनांच्या संदर्भात सामाजिक संशोधनामुळे ज्ञान प्राप्त होते. तसेच सामाजिक समस्या सोडवण्यासाठी उपयुक्त ठरते सामाजिक घटकांमध्ये सामाजिक योजनांसाठी, लोकांचे सहकार्य मिळवण्यासाठी सामाजिक भावना, विचार, इच्छा, आकांक्षा जाणून घेणे आवश्यक असते. त्यामुळे सामाजिक संशोधनाची उद्दिष्टये प्राप्त करण्यासाठी सामाजिक संशोधन आवश्यक असते.

संशोधनामध्ये वस्तुनिष्ठतेमुळे विविध घटना किंवा तथ्यांची वास्तविकता प्रगट होते. सामाजिक संशोधन करतांना संशोधकाला आपले विचार, भावना, आदर्श, विश्वास मूल्ये या गोष्टींपासून अलिप्त राहून संशोधन करावे लागते. त्यामुळे सत्याचे (खरे) ज्ञान प्राप्त होते. सामाजिक घटनांची वास्तविकता शोधण्याचा सतत प्रयत्न केला पाहिजे. समाजशास्त्रात वस्तुनिष्टतेचा दर्जा प्राप्त करुन घेण्यासाठी सामाजिक घटनांच्या संदर्भात ज्ञान मिळवण्यासाठी संशोधनाच्या शक्यतांचा शोध घेण्यासाठी वस्तुनिष्ठता ही सामाजिक संशोधनात महत्वाची आहे.

संदर्भ :-

१. डॉ. निलेश दांगट - अर्थशास्त्र संशोधन पध्दती शास्त्र, सक्सेस पब्लिकेशन.

२. डॉ. प्रदिप आगलावे - संशोधन पध्दतीशास्त्र व तंत्रे, विद्या प्रकाशन.

३. डॉ. पु. ल. भांडारकर - सामाजिक संशोधन पध्दती, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळासाठी, विद्या बुक्स, औरंगाबाद.

!! जीवनाय ज्ञानं वरम् !!

Hutatma Rajguru Shikshan Prasarak Mandal's

ARTS, COMMERCE AND SCIENCE COLLEGE, DEHANE

Tal- Khed, Dist- Pune, Pin- 412 402.

Department of Commerce and Economics

Organizes

NATIONAL SEMINAR

On

"INNOVATIVE CHANGES IN BANKING AND FINANCIAL SECTOR"

Date: 15th & 16th February 2019

Chief Editor
Asst. Prof. Siddharth K. Ranyewale

Principal and Chief Convener
Dr. Pandurang V. Muluk

National Seminar
On
"Innovative Changes in Banking and Financial Sector"

■

Organised By :
Arts, Commerce and Science College, Dehane
Tal- Khed, Dist- Pune, Pin- 412 402.

■

Principal and Chief Convener
Dr. Pandurang V. Muluk

■

Chief Editor
Asst. Prof. Siddharth K. Ranyewale

■

Editors
Asst. Prof. Sandip D. Manzire
Asst. Prof. Sildar T. Pawara
Asst. Prof. Mahendra M. Shinde
Asst. Prof. Ulhas L. Khandge

■

Printing :
Shubhangi Enterprises, Pune.

Note: The Board of Editors not be agree with the thoughts presented by individual author/ writer in seminar proceedings. The concerning writer will be responsible in the case of authenticity of his/her paper and all the rights are reserved by the publication.

Published By : Kavyadeep Prakashan

ISBN NO. : 978-81-929719-0-7

- A Study of Institutional Agriculture Loan Outstanding in India — Prof. Navnath Tukaram Bhandare ... 114
- "Comparative Study of Housing Loan of HDFC Bank and ICICI Bank" — Dr. Ajinath Maruti Doke 119
- Production, Scope, Sustainability and Prospects of Cotton Textile Industry in Maharashtra — Sandip Ashok Waked 121
- Rural Employment and Rural Development Through Government Schemes in India — Dr. V. T. Pate 123
- Importance of E-Banking in Indian Economy — Prof. Shelke Ganesh Rakhmaji, Prof. Shinde Shraddha Vilas 128
- Human Resource Management in Banking Sector — Dr. Mokal P. R. 131
- Net Banking : An Overview — Prof. Mrs. A. R. Ghumatkar 133
- Concept of Mudra Yojana — Nagnnath Mane, Nilesh Pachundkar 137
- A Paper on BRICS Development — Dr. Jadhav C. D. 140
- Emerging Trends in Indian Banking Sector — Dr. Sarika Aba Jagadale 143
- Inflation and its Impact in India — Sai Vikranth 148
- "E-Banking : Benefits and Challenges" — Dr. Lamdade Balasaheb Bapurao 152
- "An evaluation of the performance of BRICS Bank (NDB)" — Prof. Gholap Kiran Shivaji 156
- Indian Capital Market — Prof Arif Rajjak Sayyad 161
- नेट बँकिंग : फायदे आणि तोटे — प्रा. सिलदार तुडका पावरा १६५
- विमुद्रीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम — प्रा. डॉ. हनुमंत पोपट शिंदे १६८
- मुद्रा बँक योजनेच्या महाराष्ट्रातील कामगिरीचा आढावा — डॉ. शेखर सुरेश पाटील १७२
- भारतीय नाणेबाजार — प्रा. डॉ. गव्हाळे बी.व्ही. १७५
- वस्तू व सेवा करप्रणाली — शिंदे सौरभ भाउसाहेब १८०
- वस्तू व सेवाकराची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी — डॉ. सुनिल दादाराम पवार १८३
- नेट बँकिंग प्रणाली का व कशी वापरावी — प्रा. दिनेश आर. घुगे १८६
- भारतीय अर्थव्यवस्थेचा एक महत्त्वाचा घटक — प्रा. वाय. पी. शिंदे १८८
- लघुउद्योगाच्या परिवर्तनाचा अग्रदूत मुद्रा बँक योजना — डॉ. आबा आण्णा जगदाळे १९०
- प्राथमिक कृषी सहकारी पतसंस्थाचे ग्रामिण विकासातील योगदान — प्रा. डॉ. सचिन रमेश तोरडमल १९४
- वस्तू व सेवा करप्रणालीचा अभ्यास — गायकवाड ज्योती नानासाहेब १९७
- बँक व्यवसाय क्षेत्रातील बदलते प्रवाह — दत्तात्रय अर्जुन चव्हाण २००
- ऑनलाईन बँकिंग : गरज आणि महत्त्व — कानवडे अर्चना रामनाथ.............. २०४
- थेट लाभ हस्तांतरण योजना — श्री. शेवाळे अभिजीत मधुकर २०८
- ब्रिटीशकालीन भारतीय अर्थव्यवस्था — प्रा. डी. पी. बागुल २११
- वस्तू व सेवा कराचे फायदे व तोटे — प्रा. श्रीमती रंजना व्ही. जाधव २१३
- बँकिंग क्षेत्राचा उगम, विकास आणि सद्यस्थिती — प्रा. रानवडे महेश दामु २१५
- चलन विरहित व्यवहार आणि आव्हाने — मुळूक अनिता ज्ञानेश्वर २१८
- मुद्रा बँक — प्रा. भांबुरे ज्ञानेश्वर गोविंद २२१

नेट बँकिंग प्रणाली का व कशी वापरावी

प्रा. दिनेश आर. घुगे
अर्थशास्त्र विभाग, के.जे.सोमैया महाविद्यालय, कोपरगाव.
Email : dineshghuge020@gmail.com
भ्रमणध्वनी : ९०२११६१४०९५

प्रस्तावना : २०व्या शतकाच्या अखेरच्या दशकात सिक्युरिटी फर्स्ट नेटवर्क संस्थेने इंटरनेटवर चालणारी बँक सुरु केली. तेथून पुढे खऱ्या अर्थाने नेट बँकिंगचा उदय झाला असे मानले जाते. पारंपारिक बँक व्यवसायाचा प्रतिव्यवहाराचा सरसरी खर्च. डॉलर तर नेट बँकिंगचा खर्च फक्त. एवढा अमेरिकन डॉलर इतका येतो. आज विकसित देशांत नेट बँकिंगचा विकास मोठ्या प्रमाणात झालेला असला तरी भारतात एक-दोन बँकांचा अपवाद वगळता नेट बँकिंगचा फारसा विकास झालेला नाही.

नेट बँकिंगच्या प्रणालीमुळे व्यक्तीला बँकेत जाण्याची गरज पडत नाही. व्यक्ती इंटरनेटच्या सहाय्याने स्वतःच्या बँकेशी संबंध साधून बँकिंग सेवांचा लाभ घेऊ शकते. नेट बँकिंगमुळे खातेदार आपल्या खात्यावर व त्यावरील व्यवहारावर नियंत्रण ठेऊ शकते. एका खात्यातील रकमेचे दुसऱ्या खात्यात हस्तांतरण करू शकते व खातेदार दैनंदिन वापरातील विज बिल, फोन बिल यांसारखे विविध प्रकारचे रिचार्ज हे नेट बँकिंगद्वारे करू शकतो. तसेच मुदत ठेव खाते देखील सुरु करू शकतो. भविष्यात अनेक बँका स्वतःच्या वेबसाईट सुरु करून अधिक जलद व कार्यक्षम अशा नेट बँक सुविधा उपलब्ध होऊ शकतील.

नेट बँकिंगची उद्दिष्टे : जेव्हा प्रत्यक्ष बँकेत न जाता इंटरनेटच्या माध्यमातून बँकिंग सेवांचा वापर केला जातो तेव्हा त्याला नेट बँकिंग असे म्हणतात. नेट बँकिंगची काही उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे सांगता येतील.

१) नेट बँकिंग का वापरावी याचा अभ्यास करणे.
२) नेट बँकिंग कधी सुरु करावी याचा अभ्यास सुरु करणे.
३) खातेदार आवश्यक ती माहिती नेटवरून बँकेला पुरवून मुदत खाते कसे सुरु करावे याचा अभ्यास करणे.
४) खातेदार आपल्या खात्यातील शिल्लक रकमेचा तपशील नेट बँकिंगद्वारे कशा प्रकारे मागवू शकतो याचा अभ्यास करणे. इत्यादी.

नेट बँकिंग का वापरावी?

१) व्यवहार करण्यासाठी बँकेत जाण्याची गरज राहत नाही.
२) आपल्या अमूल्य वेळेची बचत होते.
३) नेट बँकिंग वापरण्यास सोयीस्कर व सुरक्षित आहे.
४) आपल्या प्रत्येक व्यवहाराची आपोआप नोंद होते.

इ. साठी नेट बँकिंग वापरावी.

नेट बँकिंग कशी करावी?

१) आपल्या बँकेच्या शाखेतुन किंवा बँकेच्या वेबसाइटवरुन नेट बँकिंग सुरु करण्यासाठी लागणारा अर्जाचा फॉर्म डाउनलोड करून घ्यावा.
२) सर्व माहिती भरून हा फॉर्म आपल्या बँकेत जमा करावा.

३) सर्व माहिती तपासल्यानंतर बँकेकडून आपल्या खात्याला नेट बँकिंग सुरु केली जाते.
४) नेट बँकिंगसाठी लागणारा ग्राहक क्रमांक आणि पासवर्ड पत्राद्वारे आपणास कळविला जातो.
५) नेट बँकिंग सुरु करण्यासाठी बँकेच्या वेबसाइटवर नेट बँकिंग खात्यामध्ये ग्राहक क्रमांक व पासवर्डचा उपयोग करून नेट बँकिंग सुरु केली जाते.

जर आपल्याला या प्रक्रियेत काही अडथळा आला तर आपण संबंधित बँकेच्या हेल्पलाइन नंबरवर फोन करू शकतो.

नेट बँकिंगद्वारे केले जाणारे व्यवहार/प्रकार :

१) **NEFT (नॅशनल इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफर) :** हा एक नेट बँकिंग व्यवहाराचा प्रकार आहे. या प्रकारामध्ये सर्व व्यवहार तुकड्यांमध्ये पूर्ण केले जातात. त्यामुळे ही प्रक्रिया थोडी मंद स्वरुपाची असते. या व्यवहारासाठी कुठल्याही प्रकारची मर्यादा नसते.

२) **RTGS (रिअल टाइम ग्रास सेटलमेंट) : RTGS** मध्ये केलेले व्यवहार **Reail time** मध्ये पूर्ण केले जातात. उदा. एखाद्या व्यवहाराची माहिती लगेचच त्या व्यक्तीच्या बँकेला कळविली जाते आणि व्यवहार पूर्ण केला जातो. या व्यवहारात सर्व व्यवहार स्वतंत्रपणे हाताळला जातो. या व्यवहारामध्ये किमान दोन पासून ते अमर्यादित रकमेचे व्यवहार केले जातात.

३) **IMPS (इमिडिएट पेमेंट सर्व्हिस) :** या व्यवहारामध्ये आपण पाठविलेले पैसे त्याच क्षणी दुसऱ्याच्या खात्यामध्ये जमा होतात. तसेच त्या व्यवहाराची माहिती लगेचच त्या व्यक्तीच्या बँकेत कळविली जाते. या मधील व्यवहार हे स्वतंत्रपणे केले जातात. आपण दिवसभरात कधीही हा व्यवहार करू शकतो. या व्यवहाराची मर्यादा प्रतिदिन लाख एवढी असते.

नेट बँकिंग वापरताना घ्यावयाची काळजी : आपला पासवर्ड व आयडी कुणाला देऊ नका. OTP कुणाला देऊ नका, ATM पासवर्ड/पिन CVV क्रमांक कुणाला देऊ नका. आपण लॉगीन केल्यावर पासवर्ड remember करू नका. फसव्या कॉल व ईमेलला रिप्लाय देऊ नका. इत्यादी.

नेट बँकिंग पासून मिळणारे लाभ :

१) खातेदाराला आपल्या खात्यावरील शिल्लक रकमेचा तपशील मागविता येतो.
२) खातेदार आवश्यक ती माहिती नेटवरून बँकेला पुरवून मुदत खाते सुरु करू शकतो.
३) खातेदार स्वतःची विविध बिले नेट बँकिंग सुविधेचा वापर करून अदा करू शकतो.
४) विविध पतपत्रे व विनिमय पत्रे इ. वसुली नेट बँकिंगच्या माध्यमातून खातेदार करू शकतो.
५) खातेदार स्टॉप पेमेंटचा आदेश देऊ शकतो.
६) खातेदार आपल्या एका शाखेतील खात्यातून दुसऱ्या शाखेतील खात्यात रक्कम वर्ग करू शकतो. एवढेच तर स्वतः च्या खात्यातून दुसऱ्याच्या खात्यात देखील रक्कम हस्तांतरीत करू शकतो.

संदर्भ :

१) डॉ. दातीर आर. के. : आधुनिक बँक व्यवसाय, निराली प्रकाशन
२) देसले किरण : स्पर्धा परीक्षा अर्थशास्त्र भाग-२, दीपस्तंभ प्रकाशन
३) बी. मगर : भारतीय अर्थव्यवस्था, रत्नाई प्रकाशन
४) डॉ. रसाळ आर.ए. : भारतीय बँक व्यवसाय प्रणाली, सक्सेस पब्लिकेशन
५) www.mr.vikipedia.in

■

DEVELOPMENT OF IRRIGATION IN RURAL MAHARASHTRA

Scanned with CamScanner

DEVELOPMENT OF IRRIGATION IN RURAL MAHARASHTRA

© Dr. Ganesh K. Chavhan

❖ **Publisher:**
Prowess Publishing,
No.21/36, YRK Towers, 2nd floor, Thadikara Swamy Koil Street, Alandur, Guindy, Chennai-6000016.

❖ **Page Design and Cover:**
Prowess Publishing Marketing Office, Hyderabad.

❖ **Printed By:**
Prowess Publishing,
No.21/36, YRK Towers, 2nd floor, Thadikara Swamy Koil Street, Alandur, Guindy, Chennai-6000016

❖ **Edition:** 1st (December 2018)

❖ **ISBN:** 978-93-5321-846-1

❖ **Prize :**840/-

Scanned with CamScanner

9 789353 218461

PROWESS PUBLISHING

Scanned with CamScanner

Changing Trends in MAN & ENVIRONMENT RELATIONSHIP

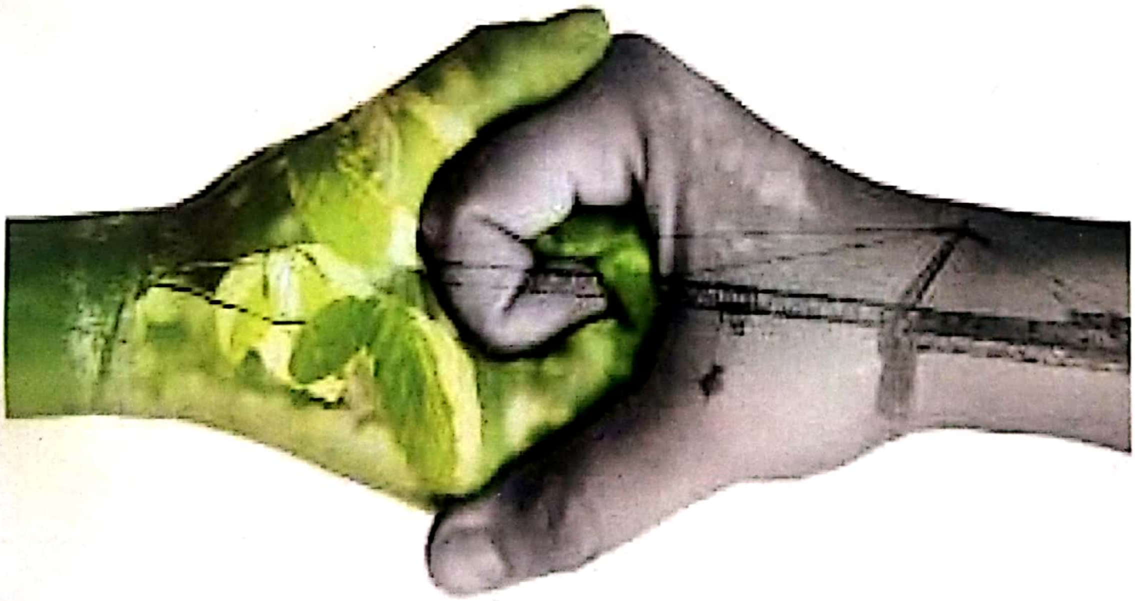

Dr. B. G. Rashinkar
Head, Dept. of Geography
Late. Aabasaheb Kakade College, Shevgaon.

Scanned with CamScanner

ISBN NO. 978-93-5396-846-2

CONTENTS

1. **Changing Relationship between Human Being and Environmental Resources: A Geographical Analysis**
   Dr. Ganesh K. Chavhan (PP-1-12).

2. **Nature Conservation in Cultural traditions of India: A Discussion Approach**
   Dr. Santosh R. Pagare (PP-13-24).

3. **The Study of Correlation between Literacy rate and Sex Ratio in Kalwan, Deola, Baglan and Malegaon Tehsils**
   Dr. Chatrangun U. Bhore & Prof. Rakesh R. Pagare (PP-25-33)

4. **A Review Study of Global Warming and Climate Change**
   Dr. Anand P. Pandit & Dr. Raghunath E. Najan (PP-34-47).

5. **Temporal Growth in Use of Chemical Fertilizers in Maharashtra State**
   Dr. Ashok T. Doke (PP-48-54).

6. **Dam backwater-induced Narrowing of Himalayan River Channel**
   Prof. Sainath Aher & Dr. Bhagwat G. Rashinkar(PP-55-57).

7. **Effect of Nature & Human Relationship on Human Health**
   Dr. Ankush Doke , & Prof. Vinod Maind (PP-58-66).

Scanned with CamScanner

Changing Relationship between Human Being and Environmental Resources: A Geographical Analysis

Dr. Ganesh K. Chavhan
K. J. Somaiya College of Arts, Commerce & Science, Kopargaon.

Abstract:

Human livelihood is determined by the availability of resources within the environment either natural or man-made. By applying human skill, mind and power, human beings are able to maintain survival through eking out the resources for their requirements. From where and how do the human beings get resources are the important research questions to understand whether they have regular flow or exhaustive in availability. Increasing demand, short supply in comparison to demand and its increasing scarcity in extraction and exploitation, we often faced, are the further issues which determine the availability and utilization of resources, standard of human life and also frequently give pressure in the surrounding environment.

The aim of this paper is to deal with fundamental concepts and knowledge about resource management.

This paper is an attempt to explore differences of traditional definition of 'natural resources' to more dynamic discourse of 'resources are not, but they become'. This essay is based on exploratory review of the available published materials.

Keywords: Environmental Resources, livelihood, paradigm shift.

Introduction:

Nature provides resources to human beings for their survival. A resource manager requires understanding the

Scanned with CamScanner

defini- tion of resource and its changing paradigm, dynamism and approaches in a specific social, cultural, and geographical ground. This article is an attempt to explore differences of traditional definition of 'natural resources' to more dynamic discourse of 'resources are not, but they become'. This essay is based on exploratory review of the available published materials.

There are two schools of thought. One is oriented towards the people (human) centric contextual ground of discourse of 'resource' with a view to combination of opportunities provided by the nature as a resource base and the human demand, mind, skill, knowledge, culture, society and rules and regulations; and the second is concentrated on natural resources as a free gifted stocks and its management for regular exploitation.

In the past, the resources were seen as natural gifts. This tradition is still remaining within the university curricula. University level resource management syllabus has been designed within the framework of natural resource management or the management of free gifted stock of resources. However, in practice, the philosophical thrust of resource management is more towards the blended of both. It is often mixed with the social and the natural contextual ground. The uni-directional natural resource management paradigm provides university graduates as well as resource managers no clear idea and they often are facing problems identification of management issues, and challenges and are confusing to dig out the solutions. The philosophical dictum and notions of conventional natural resource management have been changed and the emphases have been given more on the human or people centric perspectives.

Scanned with CamScanner

Method of the Study:

Review of widely published documents, reports, books, and website materials along with the empirical field studies and knowledge based on practical ground have been used to bring discourse in this form. This article has put forth the framework of people centric conceptual ground to understand the resource management with a geographical perspective or unify both nature and society. From this understanding resource manager will able to achieve the goal of sustainable development. Introduction, conceptual ground. shifting paradigm, dynamism in the resource definition, natural resource management vis-à-vis resource management, and resource classification, evolution of the field of resource management, approaches and conclusion followed by references are the subheadings included in this article.

Ground for the Study:

Natural resources are derived from the environment. Many of them are essential for our survival while the others are used for satisfying our wants and the rest left as it is. The material world is heavily dependent on different natural resources. The widely used common definition of natural resource takes place naturally within environment that exists relatively undisturbed by mankind or available in a natural form.

A natural resource is often characterized by amounts of biodiversity and geo-diversity existent in various ecosystems. The variety and quantity of uses of natural resources have increased at present to such an extent that these were never found before in the history of mankind. New requirements for various resources in modern society

Scanned with CamScanner

have increased the demand for them a thousand fold and have woven them into combinations whose patterns are constantly changing.

Shifting Paradigm:

Since the dawn of human civilization, the resources were used to be viewed according to the broad spectrum of the man environmental interrelationship. In the early days of human history, man perceived nature to control human activities.

Human activities were just to use the responses whatever provided by the environment. Nature's control over human action was strongly accepted. In the same way, extraction and utilization of resources was determined according to the nature's limitation. Hunting, food gathering and early days farming were the major sources of resource to survive. That was also defined as 'deterministic' or 'determinism' relationship of man and environment. According to this dictum, the nature controls the human activities. This was the philosophical paradigm. Gradually, man got success over the nature's law and control. They became able to alter the determinants of the nature.

Early days of industrial revolution have given more emphasis on high yield production system, large quantities of mineral exploration and extraction of resource in a scale of abundance. Man usually thought on control over nature. That period was perceived as 'possibilism' in the man-environment relationship. Gradually, several mines were exhausted and forests were destroyed. The renewable resources were no-more renewed over the time of extraction. People thought that the nature gives opportunity to human being but the nature's law to control the resources is still

Scanned with CamScanner

active. The concept of infinite sources of natural resources has been changed to perceive depletion. Several renewable resources require managing according to their replenish time duration. The harmony of man-environment interrelationship is accepted only after the proper management of resources provided by the nature. The interactive interrelationship between man and environment has been perceived for the sustainable future of human being.

In a more specific pragmatic ground, Zimmermann (1951) has defined the term 'resource' as 'resources are not they become'; they are not static but expand and contract in response to human wants and human action. A resource is not merely a tangible object but also a functional relationship that exists between people's wants, their capabilities and their attitudes towards the worth of an environment. Zimmermann has categorized the term 'man' and 'MAN'. To understand the resources one must understand the relationship that exists between MAN and nature. For that purpose it is necessary to conceive of the human beings as existing on two levels, the animal level and the supra-animal or human (social) level. The 'man' on the animal level constitutes part of nature. MAN on the human level represents the counterpart of nature. Nature is non MAN.

According to the philosophical dictum of Zimmermann the MAN's resources, to an overwhelming extent, are not natural resources. It is true that nature provides the opportunity for MAN to display his skill and apply his ever expanding knowledge. But nature offers freely only an infinitesimal fraction of her treasure; she not only withholds the rest, but seems to place innumerable and

Scanned with CamScanner

in many cases, well-nigh insurmountable obstacles in the way of resource-seeking and resource creating MAN. The bulk of MAN's resources are the result of human ingenuity aided by slowly, patiently and painfully acquired knowledge. Knowledge is truly the mother of all other resources. The concept of resources is purel So long as the human race continues to climb upward to higher culture levels, culture is bound to become functional, inseparable from human wants and human capabilities. Increasingly important as the dynamic force in the creation of resources. Physical reality at all times is the basis on which human culture rests. The physical environment appraised both quantitatively and qualitatively and viewed as changing relationships of trends and forces rather than as static conditions. Therefore, at all times, the foundations of human productive efforts have been active and work for new innovations.

Nature sets the limits within which man can develop his arts to satisfy his wants. Within these limits he is free to select from the myriad possibilities offered by nature those which at a given time and place promise the best results in terms of want satisfaction in return for the human efforts applied there too.

Zimmermann (1951) discussed about the dynamics of culture. The dynamic force of culture is a penetrating one. The effects of cultural progress on nature come readily to mind. Not only wants and abilities of the individual man and group of men are affected by culture but education, training experience, sophistication, including the relationships between men, social organization, and societal institutions also come under its spell. Even the size of the human population is apt to be affected by cultural change.

Scanned with CamScanner

N R M vis-à-vis Resource Management:

Natural Resource Management (NRM) refers to the management of natural resources such as land, water, soil, plants and animals, with a particular focus on how management affects the quality of life for both present and future generations. Natural resource management is congruent with the concept of sustainable development, a scientific principle that forms a basis for sustainable global land management and environmental governance to conserve and preserve natural resources.

Natural resource management specifically focuses on a scientific and technical understanding of resources and ecology and the life-supporting capacity of those resources. Environmental management is also similar to natural resource. The natural resource management emphasis on sustainability can be traced back to early attempts to understand the ecological nature of American rangelands in the late 19th century, and the resource conservation movement of the same time. This type of analysis coalesced in the 20th century with recognition that preservationist conservation strategies had not been effective in halting the decline of natural resources. A more integrated approach was implemented recognizing the intertwined social, cultural, economic and political aspects of resource management. A more holistic, national and even global form evolved, culminating in the Brundtland Commission and the advocacy of sustainable development.

Resource management is concerned with allocation of resources and biophysical and socioeconomic milieu in which resources are or ought to be developed. Such resource allocation patterns do not result in unnecessary deleterious effects in the biophysical and socioeconomic systems.

Scanned with CamScanner

Resource allocation should therefore influence the production, consumption and distribution of resources in a direction consistent with the local, regional or national development objectives (Omara-Ojungu, 1992:3). It involves controls on the amount, quantity, timing, availability and the general direction of resource development. Resource management strategies are designed to promote exploitation, enhancement and restoration of resources.

According to O'Riordan (1971:19 cited in Omaro-Ojungu, 1992:4) resource management 'may be defined as a process of decision-making whereby resources are allocated over space and time according to the needs, aspirations, and desires of man within the framework of his legal and administrative framework'.

In a resource management context, the term is reserved for substances, organisms and properties of the physical environment i.e. natural resources. Human beings evaluate natural systems, regarding as resources only those elements which they have the knowledge and technology to utilize and which provide desired goods and services. Natural attributes failing to meet these criteria remain unvalued, 'neutral stuff.

Resource allocation is the spatial and temporal placing of resource uses in a pattern reflects the goals, priorities and aspirations of community. In resource management it is intended that such resource allocation pattern does not result in unnecessary detrimental effects in the biophysical and socioeconomic systems. Further, it allows resource allocation to be regulated by combination of and compromising in social, cultural, economic, ecological and institutional processes (Omara- Ojungu, 1992). Change,

Scanned with CamScanner

complexity, uncertainty and conflict encountered in several steps of resource management (Mitchell, 1997).

Evolution of the Field of Resource Management: In both developed and developing countries the evolution of resource management as a distinct field of study has been late and slow. Prior to the 1960s, the aspects of resource management were studied in agriculture, forestry, and soil science and wildlife conservation schools. By the 1970s, a few universities in developing countries followed this by conducting courses under such titles as land use and resource assessment, environmental science, resource development and conservation, environmental management or resource management. At these infancy stage, resource management courses had a poor conceptual structure with strong emphasis placed on the issues of the day (land use land cover, pollution, soil erosion, deforestation and so on. Little attempt was made to relate the issues to the principles and concepts in resources management.

Conclusion:

Several reasons account for the late arrival of the field despite the fact that human use and abuse of resources have been on the stage for millennium. One primary reason is that for a long time the nature of resource was ill-conceived. Resources were originally considered abundant and in single purpose terms, with no or few inter-linkages within and amongst them. Perhaps the worst drawback has been the prolonged association of resources with what was commonly known as 'natural resources'. The concept of natural resources precluded other non-tangible especially common property resources such as air, climate, sun light and historical monuments whose quantities and value could

Scanned with CamScanner

not be easily estimated using traditional economic framework. As a result, the change and damages to resource often passed without arousing public outcry. Resource management has evolved in response during the 1960s to shifts in the perceived values of land, labor, technology and capital. At various times, the resources have been conceived either as abundant or scare and management concern responded to emerging crises associated with subsequent use of resources. In the 1960s, however, fears of increasing resource scarcity, awareness of human ability to destroy, and inability to substitute for all resources prompted concerns from public and institutions associated with resource use. In the developing countries, the calls for resource management during the 1960s and 1970s were viewed as mixed up with concerns for environmental quality and limits on growth at a time when developing countries were hard pressed with needs for economic growth, provision of better facilities and conditions for education and health. As a result, the governments in developing countries usually paid only lip-services to calls for more effective resource management.

References

- Cohen, D. (2007). Earth's natural wealth: An audit. NewScientist.com news service on 23 May 2007 issue 2605 of New Scientist magazine, 23 May 2007:34-41
- Johnston, R. J., Gregory, D., & Smith, D. M. (Eds.) (1986). *The dictionary of human geography*. (2nd ed.). Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Malla, U.M. (1998). Geography and resource conservation. 'Presidential Address' delivered on July

Scanned with CamScanner

24, 1998, Nepal Geographical Society, *The Himalayan Review*. 29: 121

- Malla, U.M., & Shrestha, C.B. (1983). *Environmental resource management in Nepal*. Kathmandu: Bhimsen Thapa.
- Marsh, G.P. (1964). *Man and nature or physical geography as modified by human action*. New York: Charles Scribner, 1864. Reprinted, Cambridge: Harvard University.
- Mitchell, B. (1997). *Resource and environmental management*. London: Longman. Mitchell, B. 2003. Models of resource management.
- B. Thakur (Ed.). *Perspectives in Resource Management in Developing Countries: Resource Management Theory and Techniques* (Vol. 1), New Delhi. Concept Publishing Company. pp.102-129.
- Mitchell, B. (1989). *Geography and resource analysis*. (2nd ed.). England: Longman Group UK, Ltd.
- Odum, E. (1971). *Basic ecology*. (Revised Ed. 1983). W.B. Sounders Company.
- Omara-Ojungu, P. H. (1992). *Resource management in developing countries*. London: Longman Scientific and Technical.
- Poudel, K. P. (2001). *Resource utilization and management strategy in the selected watersheds of Annapurna region, central Nepal*. (PhD Dissertation), Delhi. Delhi University.

Scanned with CamScanner

- Poudel, K. P. (2003). *Watershed management in the Himalayas: A resource analysis approach*. New Delhi: Adroit Publishers.
- Rees, J. (1990). *Natural resources: Allocation, economics and policy*. London and New York: Routledge.
- Thakur, B. (Ed.) (2003). *Perspectives in resource management in developing countries* (Resource management theory and techniques Vol. I), New Delhi. Concept Publishing Company.
- Zimmermann, E. W. (1951). *World resources and industries: A functional appraisal of the available agricultural and industrial materials* (Revised edition). New York: Harper and Brothers Publishers.

****

Scanned with CamScanner

ISBN No- 978-93-5396-846-2

Prize: 250/-

Scanned with CamScanner

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या
नविन अभ्यासक्रमानुसार क्रमिक पुस्तके

F.Y.B.Com. (SEM - I)

Choice Based Credit System (CBCS)

- व्यावसायिक अर्थशास्त्र
- ग्राहक संरक्षण व व्यावसायिक नीतिमूल्ये
- व्यावसायिक पर्यावरण आणि उद्योजकता
- संघटनात्मक कौशल्य विकास
- बँक व्यवसायाची मूलतत्त्वे
- विपणन आणि विक्रयकला
- सहकार सिध्दांत आणि कार्यपध्दती
- व्यापारी भूगोल (सत्र- १ व २)
- Financial Accounting
- Business Economics
- Business Mathematics and Statistics
- Computer Concepts and Applications
- Organisation Skill Development
- Fundamental of Banking
- Marketing and Salesmanship
- Essentials of E-commerce

Prashant

मूल्य ₹ 195

ISBN 978-93-89492-10-1

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

व्यापारी भूगोल

COMMERCIAL GEOGRAPHY

प्रशांत पब्लिकेशन्स

प्रथम वर्ष वाणिज्य • सत्र- १ व २

CBCS PATTERN

व्यापारी भूगोल

COMMERCIAL GEOGRAPHY

डॉ. वसुदेव साळुंके
डॉ. गणेश चव्हाण
डॉ. सुरेंदर बावळे
प्रा. आकाश सोनवणे
प्रा. राजेंद्र पवार

Prashant

प्राकृतिक भूगोल व मानवी भूगोल ह्या भूगोलाच्या दोन मुख्य शाखा आहेत. प्राकृतिक भूगोलामध्ये पृथ्वी व पृथ्वीशी संबंधित सर्व बाबींचा अभ्यास केला जातो. या मध्ये प्रामुख्याने शीलावरण, वातावरण, जिवावरण, व जलावरण या प्रमुख बाबींचा समावेश होतो. पृथ्वीचे भुकवच, पृथ्वीचे अंतरंग, पृथ्वीच्या बाहेरील असणारे वातावरण, त्या वातावरणाचे विविध घटक, पृथ्वीवरील वायुभार पट्टे, त्यांचा इतर अनेक घटकांवर होणारा परिणाम अभ्यासला जातो. तर मानवी भूगोल या विषयामध्ये मानव व पर्यावरण यामध्ये असणाऱ्या सह संबंधांचा अभ्यास केला जातो. मानवी भूगोलाचे महत्व, स्वरूप, व्याप्ती, याशिवाय त्यामध्ये मानवी लोकसंख्या, मानवी वसाहत, शेती इत्यादी मानवी जीवनाशी निगडीत बाबींचा अभ्यास केला जातो. मानवाच्या सभोवताली असणारे नैसर्गिक पर्यावरण, त्या पर्यावरणातील अनेक घटक मानवी जीवनावर परिणाम घडवून आणतात. लोकसंखेच्या बाबत भारतीय लोकसंख्या, तिची रचना, वितरण, त्यावर परिणाम करणारे घटक, जागतिक दृष्टिकोणातून लोकसंख्येचा संक्रमण सिद्धांत, भारतीय लोकसंख्या वाढीचे गुण दोष, तर भारतातील विविध वसाहतींचे प्रकार, आकृतीबंध, नागरीकरण, नागरीकरणाचे स्वरूप, देशात व राज्यातील नागरीकरणाची स्थिति, भारतीय शेती आणि शेतकरी यांची परिस्थिती, शेतीवर परिणाम करणारे घटक, शेती आणि शेतकरी यांच्या समस्या इत्यादी दृष्टीने अनेक बाबींचा ऊहापोह या विषयात विविध उदाहरणांच्या सहाय्याने करण्यात आला आहे.

भूगोल विषयाव्यतिरिक्त इतर अनेक स्पर्धा परीक्षा, नेट/सेट परीक्षा, यासाठी हे पुस्तक उपयुक्त ठरेल असाही एक प्रयत्न केला आहे.

Prashant

भूगोल ₹ 000

ISBN 978-93-88113-00-0

9 789388 113977

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

प्राकृतिक व मानवी भूगोल

PHYSICAL AND HUMAN GEOGRAPHY

प्रशांत पब्लिकेशन्स

PHYSICAL AND HUMAN
GEOGRAPHY

प्राकृतिक व मानवी भूगोल

डॉ. गणेश चव्हाण ▪ डॉ. वासुदेव साळुंके ▪ डॉ. रघुनाथ नजन
प्रा. आकाश सोनवणे ▪ प्रा. शरद मंडलिक

Prashant